

Likovne aktivnosti u prirodnom okruženju - Land art

Čajić Kovačević, Marina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:983384>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Marina Čajić Kovačević

**LIKOVNE AKTIVNOSTI U PRIRODNOM OKRUŽENJU -
LAND ART**

Završni rad

Petrinja, kolovoz 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ
(Petrinja)

Marina Čajić Kovačević

**LIKOVNE AKTIVNOSTI U PRIRODNOM OKRUŽENJU -
LAND ART**

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Svetlana Novaković

Petrinja, kolovoz 2023.

Zahvala

Ovim putem se želim zahvaliti svojoj mentorici doc. dr. sc. Svetlani Novaković na neizmjerne podršci, usmjeravanju i ukazanom povjerenju pri izradi završnog rada. Hvala joj što je usprkos svim teškoćama koje su joj se našle na putu, ipak odlučila biti moj mentor i to u pravom smislu te riječi.

Hvala mojoj kćeri Mili na ohrabrivanju pri pisanju svakog ispita riječima: „Budeš ti to mama položila“. Hvala joj što je bila moja motivacija tijekom cijelog studiranja. Hvala joj za bezgraničnu ljubav tijekom svakog trenutka provedenog zajedno, jer upravo to mi je davalo snagu. I također, kćeri, hvala ti što si bila dio mog završnog rada i što si s ostalom djecom sudjelovala u svakoj *Land art* aktivnosti.

Hvala mojoj sestri Teni, jer da nije bilo nje, njezine podrške i vjere u mene, vjerojatno se nikada ne bih odvažila na polaganje državne mature i studiranje deset godina nakon završetka srednje škole. Hvala joj što je dio svoje upornosti prenijela na mene i pokazala mi kako je uistinu „samo nebo granica“.

Hvala mojoj roditeljima, Marinku i Ljerki, kojima je trebalo mnogo strpljenja dok sam završila fakultet. Hvala im na povjerenju, podršci i na mnogim šetnjama s unukom, kako bih mogla učiti. Hvala ocu na pomaganju pri izradi didaktičkih materijala od drveta i majki koja je s mojom djevojčicom Milom prikupljala dodatne prirodne materijale koji su bili potrebni za provedbu *Land art* aktivnosti.

Hvala mojim bakama, Radojki i Vidi, djedu Stjepanu i uji Davoru na vjeri u mene i u moje mogućnosti i sposobnosti. Posebice, hvala mojoj baki Vidi, jer znam da bako, tamo negdje gore, ipak vidiš da sam uspjela završiti fakultet, kao i djedu Tomislavu, koji da je tu, sigurna sam da bi bio jako ponosan na svoje „prvo unučće“.

Hvala ti Saša na bezgraničnom povjerenju, podršci, ljubavi i osmijehu. Hvala ti na riječima „Ti to možeš“ i „Ponosan sam na tebe“.

Za moju Milu i moje najmilije.

SAŽETAK

U igri dijete nesvjesno razvija sve svoje potencijale. Igra u prirodi utječe na djetetovo intelektualno, psihomotoričko, emocionalno i socijalno područje razvoja. Priroda djetetu pruža neograničene mogućnosti za slobodno kretanje i istraživanje. Isto kao što dijete ima potrebu istraživati svijet oko sebe, tako ima potrebu i za likovnim izražavanjem. U prvom dijelu rada teoretski se obrađuje važnost prirodnog okruženja i igre u prirodi. U radu se ističe i uloga odgojitelja, koji je pažljivi promatrač djetetovih aktivnosti, a svojim raznim ulogama doprinosi planiranju i oblikovanju daljnjih dječjih iskustava. Međutim, odgojitelj nije sam u interakciji s djetetom, zato je važno i djetetovo socijalno okruženje. Okosnica je ovog rada Land art, pravac suvremene umjetnosti koji potiče umjetničke intervencije unutar prirodnog okoliša, a pri tome se koriste prirodni materijali, većinom pronađeni na mjestu gdje se umjetničko djelo stvara. Drugi dio rada predstavlja istraživanje koje je provedeno u DV „Sisak Stari“, u objektima „Bubamara“ i „Pčelica“, s djecom različite dobi. Spojili smo dvije dječje potrebe – potrebu za istraživanjem svijeta oko sebe te potrebu za likovnim izražavanjem. Promatrali smo i istraživali kako prirodno okruženje utječe na dječje likovno izražavanje te u kojoj mjeri je stvaranje u prirodi, s prirodnim materijalima, poticalo dječju maštu i kreativnost. Istraživački dio rada u konačnici je pokazao da se djeca do sada nisu susrela s Land art aktivnostima, a one su ih potaknule na iskazivanje mašte i kreativnosti, što je vidljivo u trenucima kada su svoja prvotna djela nadograđivali.

Ključne riječi: *dijete, istraživanje, kreativnost, Land art, priroda, suvremena likovna umjetnost*

ABSTRACT

In the game, the child unconsciously develops all his potentials. Playing in nature affects the child's intellectual, psychomotor, emotional and social areas of development. Nature provides the child with unlimited opportunities for free movement and exploration. Just as a child has a need to explore the world around him, he also has a need for artistic expression. In the first part of the paper, the importance of the natural environment and play in nature is theoretically addressed. The paper also emphasizes the role of the educator, who is a careful observer of the child's activities, and with his various roles contributes to the planning and shaping of further children's experiences. However, the educator is not the only one interacting with the child, that is why the child's social environment is also important. The backbone of this work is Land art, a direction of contemporary art that encourages artistic interventions within the natural environment, while using natural materials, mostly found in the place where the work of art is created. The second part of the paper presents research that was carried out in the DV "Sisak Stari", in the facilities "Bubamara" and "Pčelica", with children of different ages. We combined two children's needs - the need to explore the world around them and the need for artistic expression. We observed and researched how the natural environment affects children's artistic expression and to what extent creation in nature, with natural materials, stimulated children's imagination and creativity. The research part of the work ultimately showed that the children had not encountered Land art activities until now, and they encouraged them to express their imagination and creativity, which is visible in the moments when their original works were upgraded.

Keywords: *child, research, creativity, Land art, nature, contemporary art*

Sadržaj

UVOD	1
1. Priroda kao mjesto igre i stvaranja	2
1. 1. <i>Igre u prirodi – dobrobit za cjelokupan dječji razvoj</i>	2
1. 2. <i>Važnost prostorno-materijalnog okruženja za optimalan dječji razvoj</i>	3
1. 3. <i>Uloga odgojitelja u poticanju, praćenju i usmjeravanju likovnoga razvoja djece u prirodnom okruženju</i>	4
2. Suvremena umjetnost kao poticaj za likovne aktivnosti djece	5
2. 1. <i>Land art</i>	5
2. 2. <i>Land art umjetnici</i>	8
2. 2. 1. <i>Robert Smithson</i>	8
2. 2. 2. <i>Christo i Jeanne-Claude</i>	9
2. 2. 3. <i>Richard Long</i>	9
2. 2. 4. <i>Andy Goldsworthy</i>	12
2. 2. 5. <i>Richard Shilling</i>	13
2. 3. <i>Djeca i Land art aktivnosti</i>	15
3. Praktični dio završnog rada	16
3. 1. <i>Likovne aktivnosti u prirodnom okruženju – Land art s djecom</i>	16
ZAKLJUČAK	45
LITERATURA	46
PRILOZI	49

UVOD

Jedna od temeljnih značajki predškolskog doba je intenzivna apsorpcija različitih podataka iz prirode i okoline koja djeci omogućava cjelovito percipiranje, stoga je iznimno važno djetetu omogućiti da svoja iskustva stječe u prirodi kao slobodnom prostoru u kojem će se poticati njegova mašta i razvijati kreativnost. Svoje doživljaje nastale na osnovi različitih osjetnih podražaja dijete će s lakoćom likovno interpretirati.

U teoretskom dijelu rada naglašavamo važnost prirodnog okruženja za cjelokupni razvoj djece i ulogu odgojitelja u poticanju, praćenju i usmjeravanju likovnoga razvoja djece u prirodnom okruženju. Opisane su karakteristike Land arta – pravca suvremene umjetnosti koji označava umjetničke intervencije unutar prirodnog okoliša te su predstavljeni umjetnici koji su djelovali u okviru pravca. Također, opisane su mogućnosti provedbe likovnih aktivnosti djece u prirodnom okruženju inspirirane Land artom.

Praktični dio završnog rada proveli smo u DV „Sisak Stari“, u objektima „Bubamara“ i „Pčelica“. U aktivnost su bila uključena djeca mješovite dobi. Djeca su u početku motivirana metodom razgovora u kojoj smo razgovarali o Land art pravcu; što on zapravo je, koja je razlika između stvaranja umjetničkih djela unutar zatvorenih prostorija i stvaranja djela u prirodnom okruženju s prirodnim materijalima. Zatim smo djeci prikazali fotografije raznih Land art umjetničkih djela i predstavili im umjetnike koji su stvorili umjetnička djela na otvorenim prirodnim prostorima. S djecom smo promatrali fotografije te im objasnili kako se Land art umjetnička djela većinom nalaze na mjestima koja su rijetko dostupna oku promatrača, pa ih je važno fotografirati kako bi ostala zabilježena. Razgovarali smo o tome što im se sviđa kod umjetničkih djela nastalih u prirodnom okruženju i bilježili smo njihove odgovore i zapažanja. Nakon toga je uslijedilo istraživanje prirodnog okruženja vrtića, prikupljanje prirodnih materijala i izrada vlastitih umjetničkih djela inspiriranih Land artom.

1. Priroda kao mjesto igre i stvaranja

Djeca u neposrednom kontaktu s prirodom, aktivnim istraživanjem i učenjem u suradnji s drugom djecom i odraslima, stječu vrijedna iskustva te razvijaju znanja, vještine i pozitivne emocije. Priroda je mjesto igre i samostalnoga rješavanja problema u različitim vrstama aktivnosti, ovisno o interesu djece. Putem igre dijete nesvjesno razvija sve svoje potencijale, emocionalne i socijalne veze, komunikacijske vještine, tjelesne mogućnosti i sposobnosti, ono usvaja i vježba govor, razvija osjete i pamćenje. Igra pomaže razvitku samopouzdanja, pridonosi izgradnji pozitivne slike o sebi, a pomaže i razvitku mašte i kreativnosti (Duran, 1995; Tomšič Čerkez i Zupančič, 2011).

Igrom u prirodi dijete rješava različite probleme, što je povezano s kreativnim mišljenjem, a pored kognitivnih aktivira i socijalne, motivacijske, emocionalne, intuitivne i psihomotoričke sposobnosti (Tacol, 2003). Različite djelatnosti u prirodi imaju veliko značenje u osvještavanju dječjih osjetnih percepcija, a aktivan odnos s okolinom podloga je za razvoj mašte i mišljenja. U procesu istraživanja djeca često mijenjaju i nadograđuju svoje kreacije; nadograđuju ih ili uništavaju, što govori o njihovoj radoznalosti, fleksibilnosti, želji za praktičnom manipulacijom prirodnim i likovnim materijalom (Podobnik, 2012). Gotovi uradak rezultat je dječje igre.

1. 1. Igre u prirodi – dobrobit za cjelokupan dječji razvoj

Igra i stvaranje u prirodi predstavljaju dobrobit za cjelokupan dječji razvoj, kako na intelektualnom, tako i na psihomotoričkom, emocionalnom i socijalnom području. U prirodi djeca imaju mogućnost slobodnog kretanja i istraživanja. Maynard i Waters (2007, prema Katavić 2019: 553) naglašavaju da boravak na otvorenome omogućava djeci da na izravan način, koristeći sva osjetila, istražuju prirodni svijet oko sebe. Pruža im iskustvo i spoznaju prirodnih pojava, daje im više prostora i slobode kako bi unaprijedili simboličku razinu igre i imali mogućnost gradnje na većim površinama i u većim razmjerima. Djeca koja provode vrijeme na otvorenom manje ulaze u sukobe između sebe, manje su nervozni, frustrirani te „lakše pomiču granice svojih sposobnosti bez straha“ (Maynard i Waters, 2007, prema Katavić, 2019: 553).

Otvoreni prostor ima za ulogu poticanje tjelesne aktivnosti kod djeteta. Poticanje tjelesnih aktivnosti vodi k tjelesnom odgoju koji potiče razvoj mišića kod djeteta, a koji utječe i na pravilan rast i razvoj. Dijete tako uči o važnosti svakodnevne tjelesne aktivnosti, uči i razvija različite vještine, potiče se socijalizacija i učenje, usvajanje i prihvaćanje određenih

normi i pravila, razvija se dječja samostalnost i samopouzdanje te se u konačnici dijete dovodi do intelektualnog razvoja i mogućnosti samostalnog rješavanja problema. Prilikom boravka na otvorenome dijete se razvija u emocionalnom smislu, ono postaje svjesno samoga sebe, svojih mogućnosti, ali i ograničenja, suočava se s raznim izazovima čije uspješno rješavanje dovodi do razvoja pozitivne slike o sebi. Dijete kroz tjelesni odgoj spoznaje svoje tijelo, njegove mogućnosti i eventualne granice, a uči i kako kontrolirati sebe i svoje tijelo (Katavić, 2019).

Louv (2015) ističe kako je djetetu potrebna priroda i boravak u prirodi kako bi na zdrav način razvijalo sva svoja osjetila. Osvještavanje osjetnih percepcija u prirodi značajno je iskustvo za djecu. Različitim djelatnostima i igrom djeca opažaju prirodne pojave i bogate svoja osjetilna iskustva (slušaju šum vjetra, cvrkut ptica, taktilno istražuju raslinje, promatraju bića u prirodnom okruženju, opažaju igru svjetla i sjene, oštre njih i dr.) i uz pomoć odgojitelja ih osvještavaju.

1. 2. Važnost prostorno-materijalnog okruženja za optimalan dječji razvoj

Poticajna okolina u vrtiću je ona koja omogućava djetetu učenje kroz vlastitu praksu, aktivno konstruiranje i rekonstruiranje vlastitog znanja (Miljak, 1996), a time mijenjanje sebe i svoga okruženja. U tom kontekstu, važna je suradnja odgojitelja, djeteta i njegova fizičkoga i socijalnoga okruženja. Zato će okruženje u kojem dijete živi biti značajan faktor kvalitete i učinkovitosti njegova ranog razvoja i njegova kasnijeg napredovanja (Milanović, Stričević, Maleš i Sekulić-Majurec, 2001). Uređenje unutrašnjega, ali i vanjskog prostora vrtića treba poticati različite oblike igre i učenja i stvaranje kvalitetnih međuljudskih odnosa, mogućnost samostalnoga istraživanja i rješavanja problema u različitim vrstama aktivnosti, ovisno o interesu djece (Rinaldi, 2006). Odgojitelji trebaju strukturirati prostor da potiče dječju kreativnost, želju za istraživanjem, eksperimentiranjem i rješavanjem problema (Thornton i Brunton, 2007).

Tomšić Čerkez i Zupančič (2011) naglašavaju važnost istraživanja prostora i njegov utjecaj na didaktičke vidike odgojno–obrazovnoga procesa, kao i važnost povezanosti unutrašnjega prostora s vanjskim prostorom – prirodom. Iz toga proizlazi da dijete razvojem svojih osjetilnih iskustava u doticaju s raznim predmetima, kao i s određenim pojavama koje spoznaje u prirodi, poboljšava stečena znanja i stječe nova iskustva, znanja i vještine.

Willoughby (2014) je pisao o važnosti igranja u prirodi i zaključio kako igranje u prirodnom okruženju ima ogromne prednosti za dijete i njegov razvoj. Dijete koje provodi aktivno vrijeme u prirodi bit će motorički sposobnije, aktivnije, spretnije, razvijat će pozitivan

stav prema prirodi, spoznat će svrhu svega što radi u prirodi, jer istinsko uživanje u prirodi jedno je od najvećih radosti koje djetinjstvo pruža. Dijete uči kroz aktivno praktično iskustvo kao što je igra, istraživanje, otkrivanje i eksperimentiranje sa svime što se nalazi u njegovoj okolini. Iskustva u prirodnom okruženju i bavljenje umjetnošću doprinose njihovom cjelovitom razvoju.

Zlatar i Klišanić (2021) ističu kako je ključan element za djetetov optimalan rast i razvoj upravo igra na otvorenome. S druge strane, kako bi odgojitelji mogli provoditi učenje djece kroz razne igre na otvorenome, od presudne je važnosti da roditelji imaju pozitivne stavove prema igrama u prirodnom okruženju.

1. 3. Uloga odgojitelja u poticanju, praćenju i usmjeravanju likovnog razvoja djece u prirodnom okruženju

Dijete ima potrebu istraživati i likovno se izražavati, pa je važno da odgojitelj pažljivo promatra i prati dječje aktivnosti i na osnovi toga planira i oblikuje daljnja dječja iskustva na tom području. Stvaranjem bogate okoline s različitim poticajnim materijalima i opušteno prijazne atmosfere međusobnoga povjerenja, omogućava se djetetu ostvarivanje kreativnih potencijala i razvijanje likovnih sposobnosti (vizualno-prostorne predstave, mišljenja, osjetne, izražajne i estetske osjetljivost te tehničke i likovne kreativnosti). Kada odgojitelj nudi djetetu poticaj, trebao bi brinuti da poticaj bude što više raznolik i da odgovara dječjoj dobi i interesima, a pritom treba obratiti pozornost i na uvođenje izmjena u dječjim aktivnostima. Djeca najviše pokazuju interes za funkciju i svojstvo oblika, dijelove oblika, veličine, vizualna obilježja oblika, materijale, boju i detalje (Novaković, 2015).

Razgovorom djecu postupno uvodimo u spoznavanje likovnih pojmova (crte, boje, plohe, teksture i dr.), potičemo precizno opažanje čime utječemo na pamćenje oblika i pojava, njihovih odnosa i značenja, što dijete kasnije prerađeno izražava svojim likovnim jezikom. U početku je ovaj proces emotivno obojan, odnosno ovisi od dječjeg odnosa do promatrane pojave, a s vremenom djeca imaju više iskustva i znanja o predmetima, pa se i ciljevi opažanja nadograđuju, što omogućava osjetljivo opažanje kao opažanje likovno značajnih i likovno poticajnih senzacija koje zatim utječu na kvalitetu likovnog izraza (Tomšič Čerkez i Podobnik, 2015).

2. Suvremena umjetnost kao poticaj za likovne aktivnosti djece

Osim likovnog izražavanja i poticanja dječje kreativnosti, važnu ulogu u likovnom razvoju predškolske djece ima upoznavanje djece s umjetničkim djelima (Novaković, 2015). Tavčar (2001) smatra da su djeci predškolske dobi prigodna različita umjetnička djela, s čime se slaže i Vrlić (2001: 128) dodajući da postoje neka opća pravila koja se odnose na likovnu kvalitetu djela te načine i metode koje koristimo pri upoznavanju djece s umjetničkim djelima.

Butina (1998) smatra da su djela suvremene umjetnosti, prije svega način na koji ona istražuje i upotrebljava različite prirodne i umjetne materijale prigodne za djecu predškolske dobi, jer i dijete doživljava predmete i prostor koji ga okružuje, igrajući se različitim materijalima i sredstvima te kroz vizualno i taktilno iskustvo s njima stječe bogatstvo osjetnih iskustava i oplemenjuje svoj estetski osjećaj. Prema mišljenju Duha i Zupančiča (2009: 14), kriteriji u odabiru suvremenih likovnih djela za prikazivanje u vrtiću su vizualna zanimljivost, kombiniranje nespojivoga i upotreba predmeta na nesvakidašnji način. Brajčić (2020: 139) piše kako je „poznavanje i vrednovanje suvremene umjetnosti u praksi važno kao i promatranje i vrednovanje tradicionalnih umjetničkih djela“.

Dijete predškolskog uzrasta, u doticaju s umjetničkim djelom reagirat će na njega spontano, no dužnost nam je utjecati na „razvoj sposobnosti estetskog procjenjivanja, na razvoj osjetljivosti na umjetničku kvalitetu djela, a time direktno utječemo i na formiranje likovnog ukusa“ (Brajčić, 2020: 140). Isto kao što dijete malo po malo otkriva svijet oko sebe, tako otkriva i ono što se u likovnosti nalazi na „papiru, platnu ili u prostoru“ (Petrač, 2015: 25). Za uspostavljanje dijaloga djece s likovnom umjetnošću odgojitelj koristi različite metode: metodu prikazivanja, verbalne i praktične metode. Dijete percipira likovne probleme (boje, oblike, linije, kontraste boja...) te ih izražava riječima i osvještava. S različitim verbalnim metodama (razgovorom, opisivanjem, uspoređivanjem, zaključivanjem, pripovijedanjem) potičemo dijete da izrazi svoje doživljaje, osjećaje i asocijacije (Bračun Sova, 2009).

2. 1. *Land art*

Prema Jakubinu (2003), Land art pripada likovnoj umjetnosti druge polovice 20. stoljeća. Brajčić (2020) ističe kako se radi o pravcu u suvremenoj umjetnosti koji se razvio šezdesetih godina, a prvenstveno se javio kao odgovor na komercijalizaciju umjetnosti. Umjetnici Land arta napuštaju zatvorene prostore; izlaze iz galerija i muzeja te svoje projekte ostvaruju u prirodnom okruženju, u slobodnom prostoru, intervencijama u pejzažu, trudeći se da pri tome ne unište okoliš. Land art, prema Šuvakoviću (2005: 342) predstavlja dio

procesualne umjetnosti koja se sastoji od „body arta, siromašne umjetnosti, antifonn umjetnosti, earth worksa“ te ističe da je početni oblik Land arta obično išao paralelno s body art pokretom, a u nastajanju umjetničkih djela umjetnik se koristio zemljom, tlom i ljudskim tijelom kao mjestom na kojem umjetnik intervenira.

Jakubin (2003) ističe kako je za Land art instalacije karakteristično da se nalaze u prirodnom ambijentu. Materijali koje umjetnik upotrebljava prilikom izrade umjetničkih djela su materijali koje pronalazimo upravo u prirodi: tlo, zemlja, drvo, kamenje, zapravo sve ono što možemo pronaći u prirodnom okruženju. Land art ukida granicu koja je postavljena između čovjeka, ljudskog stvaralaštva i prirode. Brajčić (2020: 136) piše da načelo umjetnosti kao što je Land art „nije predstavljanje prirode putem umjetnosti, već umjetnost prezentirana kroz prirodu“. Ruhrberg, Schneckeburger, Fricke i Honnef (2000: 543) pišu da 60.-ih godina dvadesetog stoljeća započinje intervencija u krajoliku koja u konačnici rezultira „umjetničkom ekspanzijom“.

Skupina umjetnika povlači se iz svojih galerija u pustinju i planine i započinje kopanje rupa u zemlji i nasipanje ogromnih nasipa. Umjetnici koriste stvarne materijale iz prirode: formaciju tla, obzore, vremenske uvjete, eroziju, itd. Iako je počelo preispitivanje je li Land art nasilje nad prirodom ili prosvjed prema otuđivanju od prirode, jedno je sigurno – Land art je definitivno bio svojevrsan povratak prema prirodi i povratak u prirodu (Ruhrberg, Schneckeburger, Fricke, Honnef, 2000). U zapadnoj kulturi, ali i u svim drugim kulturama, priroda je uvijek bila jedna vrsta inspiracije za umjetnika (Brajčić, 2020).

Turković (2002) naglašava da je pejzaž uvijek bio prikladna tema za umjetnost, no kada dolazimo do suvremene umjetnosti i pokreta kao što je Land art, onda se pojam „umjetnički lijepo“ i pojam „prirodno lijepo“ jednostavno međusobno razilaze. Iz toga proizlazi da prirodi možemo pristupiti na dva načina: na prvom mjestu promatrajući ju i kao rezultat promatranja stvoriti umjetničko djelo, dok na drugom mjestu stoji da možemo ući u interakciju s prirodom, mijenjajući ju i tako ju svojim djelom nadopuniti (Turković, 2002: 318-319).

Karakteristično za Land art djela je da se zbog svoje veličine ne mogu izlagati u galerijama i muzejima, zato takva umjetnička djela najčešće vidamo samo preko fotografije ili nekog drugog načina dokumentiranja poput videa ili filmskog snimka. Onaj tko želi vidjeti Land art djelo morao bi otići do tog mjesta gdje se umjetničko djelo nalazi, jer se određena djela mjere u kilometrima. Jedno od takvih djela je „Double Negative“, koje je izradio Michael Heizer „pomoću dinamita i pomoću bagera“ (Brajčić, 2020: 138-139). Ono što je važno u ovom umjetničkom pravcu je utjecaj prirode na umjetničko djelo, koje se s vremenom, pod utjecajem vremenskih prilika mijenja te nastaju „dinamični procesi“ koje je potrebno dokumentirati ili

fotografirati, kako bismo mogli pratiti procese koji su pod utjecajem prirode većinom dugotrajni te se uvijek iznova izmjenjuju kako vrijeme prolazi (Brajčić, 2020: 139).

Koristeći različite fenomene, prema Šuvaković (2005), poput svjetlosti, kretanja, raznih predmeta, prostora i zvukova nastaje ambijentalna umjetnost koja, zbog svega navedenog, ima odlike umjetničkog djela. Unutar ambijentalne umjetnosti nailazimo i na različite vrste umjetnosti poput slikarstva, arhitekture, skulpture, itd. Unutar nje nastaju i različiti ambijentalni radovi; Land art radovi te radovi siromašne i konceptualne umjetnosti. Nastaju „evolucijom i sintezom više različitih umjetnosti u prostorno umjetničko djelo“ (Šuvaković, 2005: 42).

Land art umjetnici koristeći prirodne materijale koje mogu pronaći u prirodi stvaraju umjetnička djela, koja zatim ostavljaju u ruke silama prirode, a priroda ih mijenja na jedinstven način. Brajčić (2020: 137) pojašnjava kako obična umjetnička djela bivaju postavljena, „skrivena i zaštićena u kontroliranim sredinama“, no posebnost Land art umjetničkih djela leži upravo u činjenici da djela ostaju prepuštena prirodi te se zatim događa njihov „raspad, jednostavno prolaznost“. Upravo zato Land art stavlja umjetničko djelo izvan ostalih „umjetničkih strujanja“ (Brajčić, 2020: 137). Sinonim termina Land art je „Earth work“ te se koristi kao oznaka za radove na zemlji. „Earth work“ umjetnička djela dio su procesualne umjetnosti. Pomoću prirodnih materijala poput zemlje i pijeska realiziraju se prostorne instalacije u prirodnom okruženju ili galerijama. Umjetnik skuplja i izlaže prirodni materijal koji je pronašao u preoblikovanom stanju i zbog toga je „Earth work po svojoj neoblikovanosti srodan siromašnoj umjetnosti“ (Šuvaković, 2005: 155). Primjer takvog rada je već spomenuti „Double negative“ (1969-1970), *Slika 1.*, „makro projekt“ Michaela Heizera u pustinji Nevade. Projekt je ujedno i Land art, jer je izveden na tlu u prirodnom pejzažu, ali pripada i „Earth worku“, jer je načinjen od materijala koji je uzet iz prirodnog ambijenta, s tla (kamen i zemlja) (Šuvaković, 2005: 114).

Slika 1. „Double negative“, Michael Heizer, (1969-1970).

Izvor: <http://doublenegative.tarasen.net/double-negative>

Projekt „Double negative omogućava pojedincu da stoji u jednom od dva duboka, nasuprotna i simetrična usjeka u pustinji i da pritom gleda u drugi usjek preko dubokog jarka između njih te na taj način dobiva potpunu predodžbu o tlu i prostoru u kojem se nalazi“ (Šuvaković, 2005: 114). Brajčić (2020: 137) ističe da „umjetnici zemlje koriste materijale koji su dostupni na mjestu na kojem su njihova djela konstruirana i postavljena, poštujući specifičnost mjesta“.

2. 2. *Land art umjetnici*

Land art umjetnici odbacuju tradicionalni način prezentiranja umjetničkih djela, odbacuju galerije i muzeje i upravo to je ono što definira „umjetničku praksu ovih umjetnika“ (Brajčić, 2020: 137-138). Nadalje ćemo predstaviti neke od poznatijih Land art umjetnika; Roberta Smithsona, Christa i njegovu ženu Jeanne-Claude, Richarda Longa i dr. te napisati nešto više o njihovim poznatijim umjetničkim djelima koja su nam služila kao poticaj u stvaranju Land art umjetničkih djela s djecom, u prirodi i s prirodnim materijalima.

2. 2. 1. *Robert Smithson*

Robert Smithson svojim radovima uvodi određene inovacije u umjetnost iz razloga što njegova djela zahtijevaju velike, široke i otvorene prostore koji nisu bili dostupni svakom gledatelju. Upravo tako Smithson preispituje i svrhu umjetničkog djela kao nečega što bi se trebalo promatrati (Brajčić, 2020). Smithsonov „Spiral Jetty“, (*Slika 2 i Slika 3*), jedan je od poznatijih djela Land arta. Smithson je spiralu dugačku 1500 metara, širine 4 i pol metra, izradio 1970. godine od kamenja i drugih materijala iz prirode. Svoje umjetničko djelo uspio je ostvariti uz pomoć kamiona i asistenata pomičući tlo, pijesak i kamenje. Djelo Roberta Smithsona, zbog sve veće komercijalizacije umjetnosti, postaje djelo u znak protesta, jer je zbog svoje udaljenosti i mjesta na kojemu se nalazi u prirodi, postalo djelo koje je nemoguće prodati ili kupiti. Dakle, djelo je neprocjenjivo vrijedno (Ivančević, 2001).

Slika 2. i Slika 3. „Spiral Jetty“, Robert Smithson, (1970).

Izvor: <https://smarthistory.org/robert-smithson-spiral-jetty/>;

<https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty>

2. 2. 2. Christo i Jeanne-Claude

Iako se u Land art umjetnosti naglasak stavlja na stopostotno prirodne materijale, dozvoljeno je koristiti i umjetne materijale, na način da se s njima intervenira u prirodi. Po tom uzoru Christo i njegova žena Jeanne-Claude podigli su ogradu u prirodi, u Kaliforniji, koristeći platnene plahte, najlon, cijevi i žicu. Djelo je dobilo naziv „Putujuća ograda“ (1976), Slika 4., jer je bilo dugačko skoro četrdeset kilometara. Bračni par je ogradu podizao skoro četiri godine, a trajala je samo dva tjedna (Kaplan, 2010).

Slika 4. „Putujuća ograda“, Christo i Jeanne-Claude, (1976).

Izvor: [https://www.pananti.com/uk/auction-0156-3/running-fence-1972-1976-73285-](https://www.pananti.com/uk/auction-0156-3/running-fence-1972-1976-73285-75102#images-1)

[75102#images-1](https://www.pananti.com/uk/auction-0156-3/running-fence-1972-1976-73285-75102#images-1)

2. 2. 3. Richard Long

Prema Šuvakoviću (2005), Richard Long započeo je izradu svojih umjetničkih djela jednostavnim vježbama, hodajući gore-dolje po travi i ostavljajući oblik ravne linije. Ovom jednostavnom tehnikom (hodanjem) Richard intervenira u prirodi te ju mijenja i obogaćuje, a iz toga nastaje djelo „A Line Made by Walking“ 1967. godine (Slika 5.)

Slika 5. „A Line Made by Walking“, Richard Long, (1967).

Izvor: <https://publicdelivery.org/richard-long-line-made-by-walking/>

Šuvaković (2005: 342) piše kako su tragovi koje je ostavljao Richard Long najčešće bili „tragovi koje kiša i vjetar brzo uništavaju“. Stoga je bilo potrebno takve radove uvijek dokumentirati. Putovati po svijetu, putovati po egzotičnim zemljama i ostavljati svoj trag u pejzažu pomoću hoda temelj je njegovog rada. Hodanje i ostavljanje linija nije njegov cjelokupni doprinos Land art pokretu. Presloživši kamenje stvorio je geometrijski oblik na terenu koji je teško dostupan te tako načinio djelo „A circle in Ireland“ (1975), *Slika 6.*, kao i djelo „A Line in Japan“ (1979), *Slika 7.* (Šuvaković, 2005).

Slika 6. „A circle in Ireland“, Richard Long, (1975).

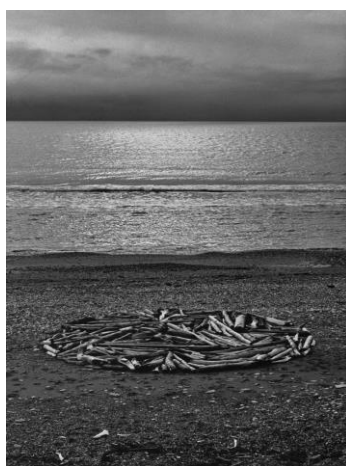
Izvor: <http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/circleireland.html>

Slika 7. „A Line in Japan“, Richard Long, (1979).

Izvor: <https://www.artimage.org.uk/4676/richard-long/a-line-in-japan--1979>

Njegova umjetnička djela nastaju metodom premještanja, pa tako Long, sve ono što pronade u prirodi premješta kako bi kreirao novo umjetničko djelo. Na isti način nastaje i „Krug na Aljasci“ (1977), *Slika 8.*, „Six stone circles“ (1981), *Slika 9.* (Šuvaković, 2005: 342).

Slika 8. „Krug na Aljasci“, Richard Long, (1977).

Izvor: <http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/alaskacirc.html>

Slika 9. „Six stone circles“, Richard Long, (1981).

Izvor: <http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/sixstone.html>

Zanimljivo je i njegovo djelo koje povezuje prirodu s galerijom. 80.-ih godina Long je mulj koji je pronašao u rijeci premještao u prostore galerije. Rukama je nanio mulj na bijeli zid, a kružnim pokretima stvorio je strukture u kojima se naziru otisci ljudskih prstiju i dlana, kao što je vidljivo na djelu *Slika 10.*, „Krug od mulja iz rijeke Avon“ (1985). Njegovi radovi potaknuti su činjenicom da su čovjek i priroda neodvojivo povezani (Šuvaković, 2005: 342-343). Zaključno, možemo reći kako je Long malim i jednostavnim intervencijama u prirodi načinio velika umjetnička djela i to ga čini jednim od važnijih predstavnika Land arta.

Slika 10. „Krug od mulja iz rijeke Avon“, Richard Long, (1985).

Izvor: <http://1collection.unblog.fr/2021/01/04/richard-long/>

2. 2. 4. *Andy Goldsworthy*

Prema Benčić (2020: 14), cilj Andyja Goldsworthya bio je „osjetiti, doživjeti, razumjeti prirodu, a zatim stvarati njezinom energijom“. Goldsworthy je kipar britanskog podrijetla koji je stvarao umjetnost na područjima Japana, SAD-a, u nenaseljenim mjestima Australije te na Sjevernom polu (Benčić, 2020). U njegovim radovima riječ je o privremenim radovima, odnosno o privremenim promjenama u prirodnom prostoru. Koristi se s materijalima koji su mu dati u određenom trenutku, primjerice, u jesen je to lišće, u zimi snijeg, itd. Iz tog razloga njegovi se radovi najčešće mogu vidjeti samo na fotografijama. Goldsworthy stvara „strukture pješčenjaka na rubu mora, a potom promatra kako plima i oseka djeluju te odnose njegovo umjetničko djelo“ (Benčić, 2020: 14). Goldsworthy tako „istražuje promjene, transformacije, promjenjivost, propusnost i nepoznato“ (Benčić, 2020: 14). Neki od njegovih radova su „Ombre stones“, *Slika 11.*, „Fall Leaves“, *Slika 12.*

Slika 11. „Ombre stones“, Andy Goldsworthy.

Izvor: <https://www.livingyourwildcreativity.com/art-gallery-1-mitchell-1>

Slika 12. „Fall Leaves“, Andy Goldsworthy.

Izvor: <https://www.livingyourwildcreativity.com/art-gallery-1-mitchell-1>

2. 2. 5. *Richard Shilling*

Richard Shilling počinje raditi svoja umjetnička Land art djela po uzoru na Andyja Goldsworthyja; zadržan njegovim radovima on dobiva inspiraciju za svoja djela. Shilling je stvarao umjetnička djela isključivo od prirodnih materijala koje pronalazi na prirodnoj lokaciji, uzimajući čak i neprirodne materijale poput otpada pronađenog na mjestu gdje stvara djelo, a snimke djela su „pod prirodnim svjetlom bez kasnijeg uređivanja“ (Benčić, 2020: 19). Neka od djela su „Geology Squares“, *Slika 13.*, „Construction Balance“, *Slika 14.*, „Melted Ice Imprint“, *Slika 15.*

Slika 13. „Geology Squares“, Richard Shilling.

Izvor: <https://mymodernmet.com/richard-shilling-land-artist/>

Slika 14. „Construction Balance“, Richard Shilling.

Izvor: <https://mymodernmet.com/richard-shilling-land-artist/>

Slika 15. „Melted Ice Imprint“, Richard Shilling.

Izvor: <https://mymodernmet.com/richard-shilling-land-artist/>

2. 3. *Djeca i Land art aktivnosti*

Djeca najbolje uče kroz iskustveno učenje koje su sami kreirali. U takvoj igri djeca su aktivni sudionici u procesu izgradnje znanja temeljenoga na razumijevanju, znanja koje će kasnije znati upotrijebiti, što bi trebala biti svrha učenja (Winnicott, 2004). Dijete uči kroz igru aktivnim sudjelovanjem, u problemski postavljenim zadacima, uključujući misaone procese i emocije. Tako ponavlja prethodno stečeno znanje, stječe nove vještine i razvija svoju maštu i kreativnost (Novaković, 2015).

Danica Nola (1980: 83) ističe: „Dijete se igra da bi se igralo, kao i u umjetnosti – svrha bez svrhe, ostvarenje koje teži jedino da ostvari sebe“. Kako su umjetnici Land arta umjetnički stvarali u prirodi i ujedno istražujući ju stvarali novi odnos spram nje, tako i djeca svojom igrom i istraživanjem prirode ostavljaju svoje tragove prema vlastitim interesima i sklonostima, rješavanjem problema zajedno s drugima, stvarajući pretpostavke za razvijanje integriranoga znanja i njegove primjene. Priroda osigurava djeci uvjete i sadržaje za multisenzorno percipiranje te različitim načinima i motivacijskim sredstvima potiče njihovo aktivno sudjelovanje u aktivnosti. Dječje opažanje predmeta i pojava u okruženju nije samo zapamćivanje primljenih informacija, to je cjeloviti proces koji uz osjetnu percepciju uključuje doživljavanje, emocije i misao (Novaković, 2015).

Rudolf Arheim (1981) kaže da dijete ne sprema samo podatke iz okoline, već iz tih podataka odabire ono što je za njega bitno. Važno svojstvo tog procesa je njegova neposrednost, kojom se ostvaruje kontakt djeteta s okolinom, što čini osnovu za daljnje poticanje perceptivnih aktivnosti. Uloga je odgojitelja da omogući djeci osvještavanje osjetnih percepcija u prirodi istraživanjem prirodnih pojava, dodirivanjem biljaka, slušanjem zvukova, promatranjem igre svjetla i sjene te neposredno likovno izražavanje. Osjetilna iskustva s različitim predmetima i pojavama u neposrednoj okolini i širem okruženju omogućavaju djeci da uvijek iznova otkrivaju nove stvari, nadograđuju prethodna iskustva, stvaraju nova značenja.

U likovnim radovima dječja se maštovitost ogleda u raznovrsnosti upotrijebljenih likovnih elemenata, raznolikošću oblikovnih načela i njihovih izražajnih mogućnosti. Maštovito dječje likovno izražavanje potiče se raznolikošću iskustava koja u djetetu aktiviraju više osjetilnih percepcija i istovremeno ih emocionalno angažiraju i omogućavaju im emocionalno doživljavanje. Ono iskustvo koje dijete dovede u stanje oduševljenja, dovest će do likovnih rješenja prožetih različitim osjećajima koja su u doživljaju ostavila trag.

3. Praktični dio završnog rada

Praktični dio završnog rada proveden je u DV „Sisak stari“, u objektima „Bubamara“ i „Pčelica“, s djecom mješovite dobi. U aktivnostima je sudjelovalo 19 djece. Aktivnosti su provedene između svibnja i srpnja 2023. godine. Cilj je bio istražiti kako djeca doživljavaju Land art umjetnost te na koji način ih ona u suradnji s prirodnim okruženjem potiče na likovno stvaranje. Vrtić ima veliko dvorište s travnjakom, drvećem, grmovima i stazama što je pogodno za razvoj iskustvenog učenja djece, kritičkog promišljanja i prihvaćanja različitih izazova i rizika koje donosi boravak u prirodnom okruženju. Istraživanje se uglavnom provodilo u prijedpodnevnim satima kada su djeca odlazila istraživati prirodni okoliš vrtića, dok su se neke od likovnih aktivnosti odvijale i u dječjim boravcima.

Upoznavanje djece s umjetničkim djelima pojedinih Land art umjetnika preko reprodukcija odvijalo se u prostorijama vrtića. Usmjerenim opažanjem i razgovorom djeca su otkrila što znači pojam Land art umjetnost, koje materijale koriste umjetnici kako bi stvorili svoja djela, gdje se ona nalaze i što se s njima događa nakon što su neko vrijeme prepuštena djelovanju prirode. Zabilježili smo neka dječja razmišljanja vezana za doživljaj umjetničkih djela, proces istraživanja i stvaranja umjetničkih djela i dječje opisivanje vlastitih izrađenih umjetničkih djela inspiriranih Land artom.

3. 1. *Likovne aktivnosti u prirodnom okruženju – Land art s djecom*

Likovne aktivnosti sastojale su se od promatranja umjetničkih djela, dijeljenja mišljenja o već nastalim umjetničkim djelima poznatih Land art umjetnika, procesa istraživanja prirodne okoline vrtića, prikupljanja prirodnih materijala, opipavanja teksture materijala i razgovora o istima, stvaranja vlastitih umjetničkih djela te prikupljanja dječjih opisa o vlastitim izrađenim djelima. Nadalje smo dio aktivnosti preselili u zatvorene prostore izrađujući od gline reljefe raznih tekstura uz pomoć prethodno prikupljenih prirodnih materijala. Aktivnost smo počeli promatranjem djela poznatih Land art umjetnika, a u nastavku će biti prikazana dječja razmišljanja o djelima.

Nakon promatranja fotografija Land art umjetničkih djela djeca su izjavila sljedeće:

I. M. (6 godina): „Ovo umjetničko djelo izgleda kao neko kameno sunce. Meni to izgleda kao da je to sunce na zemlji, a iznad toga je sigurno sunce na nebu.“ (O djelu „Six stone circles“; Richard Long).

M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Ovo kamenje izgleda kao mama, tata i dijete u sredini. Oni su otišli na plažu i gledaju u more.” (O djelu „Construction Balance“; Richard Shilling).

M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Najviše mi se sviđa slika od spirale jer ide u krug, a taj krug je u vodi. Mogla bih hodati po vodi dok idem po tom krugu.“ (O djelu „Spiral Jetty“; Robert Smithson).

Slika 16. Promatranje umjetničkih djela preko reprodukcija.

R. (6 godina): „Meni je najljepši ovaj krug od lišća. To je spirala od lišća, a sviđa mi se zato što je napravljena od raznog lišća koje je raznih boja. Takve boje lišća su kada dođe jesen, sve su boje prekrasne u jesen.” (O djelu „Fall Leaves“; Andy Goldsworthy).

Slika 17. Promatranje umjetničkih djela preko reprodukcija i razgovor o umjetničkim djelima.

M. P. (6 godina): „Meni se najviše sviđa ovaj krug od kamena. On izgleda da je negdje jako daleko i ja ga nikad nisam vidio. Baš je lijepa ova fotografija i ja bi ju sebi nosio doma da ju pokažem mami.” (O djelu „A circle in Ireland“).

P. M. (4 i pol godine): „Teta to je crta. Dugačka crta na travi. Mi kada hodamo puno po travi isto tako će biti velika crta. Možemo to probati kada budemo na travi.” (O djelu „A Line Made by Walking“; Richard Long).

Nakon što smo promatrali umjetnička djela preko reprodukcija krećemo u prvu aktivnost u prirodnom okruženju. Prva aktivnost u prirodnom okruženju bila je inspirirana upravo djelima Richarda Longa te su djeca hodajući kroz livadu ostavljala svoj trag (*Slike 18, 19 i 20*).

Slika. 18., 19. i 20. Linija nastala hodanjem po uzoru na umjetničko djelo Richarda Longa.

Izjava P. M. (4 i pol godine): „S nogama smo napravili trag koji je X.”

Izjava M. S. (4 i pol godine): Napravili smo liniju. Nismo mogli samo jednom hodati jer se onda linije nije jako vidjela. Puno puta smo išli gore i dolje i onda je ostala crta koja je X.“

Drugi dan nas je u dvorištu vrtića dočekala pokošena livada. Krenuli smo u istraživanje prirodnih tekstura, oblika i boja, skupljanje prirodnih materijala te stvaranje vlastitih djela. Pred djecu je postavljena problemska situacija – pokošena trava i pitanje odgojiteljice: „Što sve možemo napraviti s pokošenom travom?“

A. P. (4 godine): „Teta možeš nam dati vode i onda ćemo napraviti zelenu boju od trave.”

Slika 21. Pravljenje boje od sakupljene trave.

Nakon što je dječak A. P. (4 godine) napravio boju od pokošene trave djevojčica T. T. (4 i pol godine) predlaže da im dam papir po kojem će slikati. Počeli su slikati s bojom koju su dobili miješajući travu i vodu, a kasnije se aktivnost proširuje na slikanje blatom; djeca miješaju zemlju i vodu kako bi dobili smeđu boju te oslikavaju prethodno postavljeni papir.

Dječak A. P.: „Trava je bila pokošena s kosilicom. Ona ti je teta jako mekana, bila je i malo sluzava, a to je zato što je mokra, pa se to tako čini. Svu sam travu stavio u vodu i onda sam smočio travu, a ona je pustila puno svoje zelene boje. Vidiš kakva je sad sva voda. Sva je zelena.“

T. T. (4 i pol godine): „Blato nije mekano kao trava. Bilo je hrapavo jako, a kad sam ga stavila u vodu isto je još malo bilo hrapavo. Kao da ima i kamenčiće neke. Probaj miješati teta s rukom da osjetiš kamenčiće.“

Slika 22. Slikanje travom i bojom dobivenom od miješanja trave i vode.

Djeca su posebice bila oduševljena ovom aktivnošću. Samoinicijativno su izmjenjivali načine rada; crtanje prstima, prskanje mokrim prstima, bacanje trave na papir, itd.

Slika 23. Slikanje blatom (Po uzoru na umjetničko djelo „Krug od mulja iz rijeke Avon“, Richard Long).

Dječak A. V. (6 godina) o djelu „Krug od mulja iz rijeke Avon“ je rekao: „Meni se najviše sviđa djelo „Krug od mulja“. Kada gledam sliku sviđa mi se jer mi se čini da je taj krug jako mekan. Zamišljam da ga diram rukom i da idem u krug i čini se da je jako mekano“. Naknadno je dječak pipao rukama dječji uradak po uzoru na djelo Richarda Longa te zaključio sljedeće: „Mislim da nije baš tako mekan kao ovaj na slici. Nije ni gladak. Dosta je hrapav“.

Slika 24. T. T. (4 i pol godine): „Krug od blata od Kružića.“

Djevojčica T. T. (4 i pol godine) je općenito jako kreativna, puno vremena provodi u prirodi i uvijek ima originalne ideje. Tražila je karton i rekla: „Sad ćeš vidjeti kako se od blata može napraviti i otisak ruke“. Odgojiteljica joj je dala karton te je djevojčica izradila umjetničko djelo „Otisak dlana“. U zaključku je rekla: „Ovdje se jako vidi ruka od blata i vidiš sada sve manje i manje se vidi boja. Nestala je boja i onda još moramo staviti ruku u blato da ostane otisak od ruke“.

Slika 25. „Otisak dlana“.

Istraživanje sjene

Istraživanje sjene događa se u kontekstu situacijskog poticaja. Dječak R. G. (4 godine) odvaja se od skupine djece te traži odgojitelja papir po kojem će crtati s bojom od trave. Postavlja papir na stazu. U blizini papira nalazi se igračka (vlak) te dječak primjećuje sjenu. R. G.: „Teta vidi, vidi se sjena na papiru.“ Dječak govori kako će nacrtati vlak, uzima ga i približava papiru te kistom i bojom od trave slika obrube vlaka, tj. njegove sjene. U zaključku ističe: „Teta sada kada maknem vlak ostat će vlak koji sam nacrtao, pogledaj“. Dječak miče igračku te u obrisima raspoznaje lik vlaka kojeg je naslikao.

Slika 26., 27. i 28. Istraživanje sjene – slikanje bojom od trave; obris lika igračke (vlaka).

Neplanirano nastaje i sljedeći poticaj. U trenutku fotografiranja djeca primjećuju sjenu odgojitelja te dobivaju ideju da stave teti oči. I. M. (6 godina): „Gledaj, ove bodljikave kuglice ti mogu biti oči, malo trave za tvoj nos i znam što još, čekaj sad ćeš vidjeti, evo, grana za tvoja usta“. Dječja mašta i kreativnost ne poznaje granice, a to i dokazujemo sa svakom Land art aktivnošću u kojoj djeca sama postavljaju problemske situacije te za njih traže rješenja. Istovremeno istražuju i nadograđuju svoje prvotne ideje i napravljena djela. Nadalje se uključuje M. K. (5 godina i 8 mjeseci) te govori: „Teta, ja ću te ljepše napraviti. Imat ćeš cvjetne oči. List za nos. Malo je velik, ti nemaš tako velik nos, ali nema veze. I ova grana s lišćem za usta, kao da se smiješ“. Dječak M. P. (6 godina): „Teta znaš li ti da od svoje sjene ne možeš pobjeći? Ajde trči pa ćeš vidjeti“. Naknadno trčimo po dvorištu i zaključujemo kako uistinu ne možemo pobjeći od svoje sjene.

Slika 29. i 30. Istraživanje sjene – ljudski lik.

Istraživanje prirodne okoline i prikupljanje materijala

Problemska situacija – što sve možemo pronaći u dvorištu vrtića te što sve s time možemo napraviti? Djeca kreću u istraživanje, nose kante i skupljaju materijale (Slika 31., 32., 33., 34., 35. i 36.). Dio djece radi samostalno, dio surađuje (rad u paru), a prisutno je i komentiranje što će skupljati te što s kojim materijalom mogu napraviti.

Slika 31., 32. i 33. Istraživanje prirodne okoline i prikupljanje materijala.

Slika 34., 35. i 36. Istraživanje prirodne okoline i prikupljanje materijala.

Nakon što su prikupili materijale djeca se dosjećaju poznatih Land art djela s fotografija te izrađuju svoja djela po uzoru na viđeno. Dječak A. V. (6 godina) odlučuje izraditi spiralu po uzoru na „Spiral Jetty“ (Slika 37. i 38.).

Slika 37. i 38. Izrada spirale od kamenja po uzoru na umjetničko djelo „Spiral Jetty“.

Naziva ju „Spirala od kamenja“. Zatim nadograđuje svoje prvotno djelo: „Imam još jednu ideju, napraviti ću još jednu spiralu“. Počinje raditi spiralu od češera. Kasnije govori: „Ovo sada izgleda kao dva oka. Još ću napraviti nos i usta i onda će biti kao glava“. Na ovaj način dječak iskazuje svoju kreativnu stranu te se prepušta maštanju u trenutku kada svoj rad naziva: „Glava od velikog medvjeda“.

Slika 39. i 40. Proces izrade i gotovo umjetničko djelo „Glava od velikog medvjeda“.

Po uzoru na djelo „Spiral Jetty“ nastaje još jedna spirala. Djevojčica A. (6 godina) i djevojčica I. M. (6 godina) izrađuju spiralu od češera (Slika 41. i 42.).

Slika 41. i 42. Izrada spirale od češera.

Djevojčica A. nakon što je završila rad izjavljuje sljedeće: „To je spirala koja je labirint. Ona ide u krug i mi moramo stati u krug i onda moramo pronaći put da idemo van“.

M. K. (5 godina i 8 mjeseci) i I. M. (6 godina) odvajaju se s prikupljenim materijalima i počinju izrađivati stazu od raznih materijala koje su prethodno prikupile istražujući prirodnu okolinu. Nazivaju ju: „Dugina staza“.

Slika 43. i 44. Proces izrade „Dugina staza“.

Slika 45. „Dugina staza“.

Nakon što su djevojčice izradile stazu dio mlađe djece prilazi i želi hodati po stazi. Djevojčice preusmjeravaju aktivnost u izradu vrta kako bi „spasile“ materijale koji čine stazu. I. M. (6 godina) uzima granu i crta „kvadrat“. Na pitanje što će to biti odgovara: „Posadit ćemo vrt, jer će sve to što smo ubrali možda ponovno narasti“. Poziva djevojčicu M. K. (5 godina i 8 mjeseci) da joj se pridruži, a djevojčica joj govori: „Baš budemo vidjeli hoće opet narasti. Sutra kad dođemo u vrtić vidjet ćemo je li opet naraslo. Idemo brzo sve posaditi jer će nam sve uništiti s biciklima“.

Slika 46. i 47. Crtanje kvadrata i kopanje rupa u koje će posaditi prethodno prikupljene materijale.

Nakon što su posadile većinu prikupljenih materijala odlučuju da je vrtu potrebna „ograda od kamenja“, jer „ograda će čuvati vrt da ga netko ne pogazi“ (M. K.; 5 godina i 8 mjeseci). Prikupile su kamenje i postavile po prethodno iscrtanoj liniji (Slika 48.).

Slika 48. „Ograda od kamenja.“

Djevojčice su pažljivo i s puno strpljenja izrađivale vrt te su ga po završetku nazvale „Dugin vrt“ (Slika 49. i 50.).

Slika 49. i 50. „Dugin vrt“.

I. M. (6 godina): „Dugina staza postala je dugin vrt. Tako neće moći doći drugi i uništiti vrt jer smo ga mi ogradili i sačuvali“.

Djevojčice su bile ponosne na svoj vrt te se ga pratile iz dana u dan. U zaključku naglašavaju:

M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „A nekako nije baš narastao, ali nema veze, svejedno je lijep, svi su ga došli vidjeti i svi su rekli da je lijep. Teta svi su ga pohvalili.“

I. M. (6 godina): „Možda još nije narastao zato što smo mi u vrtiću i stalno ga gledamo. Kada odemo na more i vratimo se on će sigurno narasti jako veliki. Sad još ne raste jer svi ljudi gledaju u njega i onda ne želi rasti.“

Dječaci promatraju vrt od djevojčica te odlučuju napraviti svoj. D. S. (6 godina): „Mi ćemo napraviti isto vrt, ali će naš biti bolji. Mi nećemo kopati rupe nego ćemo napraviti vrt od raznih materijala koje smo skupili. U vrtu ćemo napraviti pregrade i svaki dio će imati svoju pregradu. Svi listovi će imati svoj dio, češeri će imati svoj i tako sve ostalo će imati svoj dio“ (Slika 51. i 52.).

Slika 51. i 52. Proces izrade vrta od raznih materijala.

Slika 53. Dječje umjetničko djelo; D. S. (6 godina): „Moj vrt koji liči na vrt od I. i M., ali moj je još bolji. Teta vidi sve materijale koje imam“.

Nakon što je napravljen vrt vrijeme se počelo mijenjati te je postalo oblačno, a dječaci su predložili: „Bolje da spremimo sve materijale koje smo skupili pa ćemo onda opet sutra moći raditi naša djela, ako pokisne sve će nam otići“. Djevojčicama M. K. (5 godina i 8 mjeseci) i I. M. (6 godina) ta se ideja nije svidjela, nisu željele ići unutra, pa su rekle dječacima da će napraviti „kišobran“ ispod kojega se mogu sakriti ako se boje kiše. Pronašle su veliku granu, „štap“ za koji se drži kišobran te su počele slagati lišće kako bi napravile „kišobran“ (Slika 54. i 55.). Jedna djevojčica je prikupljala lišće, a druga je stvarala umjetničko djelo.

Slika 54. i 55. Proces izrade kišobrana.

Kišobran je postao senzacija, pa su ga djeca iz ostalih skupina došla gledati. U nekom trenutku kišobran postaje suncobran. M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Sad se I. i ja možemo i sunčati ispod suncobrana da nam nije vruće“ (Slika 56. i 57.).

Slika 56. i 57. Gotovo umjetničko djelo – kišobran (suncobran).

Za to vrijeme dječak M. P. (6 godina) izrađuje kamenu liniju. Izjava dječaka: „Ja ću od kamenja napraviti kamenu liniju“ (Po uzoru na djelo „A line in Ireland“). Aktivnost počinje gradnjom kamene linije, jedan dječak sam gradi, a nakon nekog vremena pridružuje mu se još dvoje djece te se aktivnost proširuje na zajednički rad iz kojega nastaje „Čudesna šuma“ (*Slika 58. i 59.*).

Slika 58. i 59. Proces izrade kamene linije koja postaje „Čudesna šuma“.

Slika 60. „Čudesna šuma“.

Slika 61. Nadograđivanje čudesne šume pokošenom travom.

Dječaci su surađivali, prisutan je timski rad i postepeno nadograđivanje djela i mijenjanje tijekom aktivnosti. Aktivnost napreduje stepenicu po stepenicu. Na kraju dječaci nalaze u dvorištu suhu travu i posipaju je po svojoj čudesnoj šumi (*Slika 61.*). Dječak R. (6 i pol godina): „Teta ova šuma je tako čudesna. Sve smo napravili, pogledaj, ima puno drveća i borova. Ovo i trava raste po šumi. Uzeli smo male školjkice i napravili smo put koji ide kroz šumu“. Dječak D. S. (6 godina) postavlja problemsku situaciju pitanjem: „A gdje je ulaz u šumu?“ Dječak R. rješava problem i izrađuje ulaz te govori: „Ovo je ulaz u našu šumu. Pričvrstio sam ovu granu s dva kamena da može stajati i tu se ulazi“ (*Slika 62.*).

Slika 62. Ulaz u čudesnu šumu.

Dječak M. (6 godina) radi samostalno. Sam izrađuje svoje djelo te ne želi da ga se ometa. Kada je završio poziva odgojiteljicu da vidi njegovo djelo. Zatim govori: „Ovo je grob i križ na grobu. To je grob od mog strica koji je poginuo“ (*Slika 63.*). Dječak je ostatak vremena sjedio pokraj svog rada te nije dao ostaloj djeci da se približe.

Slika 63. M. (6 godina); „Grob od strica“.

Djevojčica H. (6 godina) izrađuje kućicu za ptičice (*Slika 64.*). Pridružuje joj se djevojčica I. M. (6 godina) i govori: „Stavit ću unutra kestene. Ti kesteni mogu biti ptičice u šumi“.

Slika 64. „Kućica za ptičice“.

Dječak R. (6 godina) gleda što rade I. i H. te im predlaže da naprave puno gnijezda koje će postaviti na drvo tako da tu mogu doći ptičice. Djevojčice nisu zainteresirane, no dječak R. govori: „Ja ću napraviti sam gnijezdo za ptičice. Stavit ću to na drvo i stavit ću mrvice od kruha. Ptice će pojesti sav kruh i onda kada mi ne budemo gledali, kada budemo doma, one će u gnijezdu ostaviti četiri jajašca i iz njih će izaći male ptičice“ (*Slika 65. i 66.*).

Slika 65. i 66. Proces izrade „Gnijezdo za ptičice“.

Slika 67. Gnijezda za ptičice postavljena na drvo.

Djevojčice L. (6 godina) i M. (5 godina i 8 mjeseci) prvotno izrađuju „krug“ (Po uzoru na djelo „A circle in Ireland“). Kasnije se krug pretvara u „otok“. Zatim traže stanovnika za otok. Odlaze u vrtićku sobu i uzimaju hobotnicu napravljenu od kartona. Hobotnica postaje stanovnik otoka. Djevojčica M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Ovo je otok na kojem je ova hobotnica. I ovo su svjetionici da joj nije mrak“. L. (6 godina): „Na otok se može doći samo brodom. Tu živi ova hobotnica i izašla je iz mora. Onda joj je bilo previše vruće pa smo joj stavili školjku. Školjka izgledao kao šešir da joj ne bude vruće“ (Slike 68., 69. i 70.).

Slika 68., 69. i 70. Proces izrade otoka.

Dječak R. izrađuje „Krug od lišća i kamenja“. Prvotno je krug, a onda dio po dio nadograđuje i izmjenjuje aktivnost. Govori: „U jesen je puno ljepše lišće. Sada nemam tog lišća, ali je lijepo i ovo zeleno. Prvo sam složio kamenje, jer sam mislio samo krug napraviti. Onda sam stavio grane od bora, jer sam zamislio da je to neki bodljikavi krevet. A onda sam ipak napravio krug od lišća i kamenja, jer mi se tako više svidjelo. To je kao neki krevet gdje netko može leći i bit će mu mekano ako je on lagan, ako je on težak onda će biti težak, pa će se lišće probiti i pikat će ga iglice od bora. Znat ćemo je li netko lagan ili težak ako ga budu bole iglice, jer onda znači da je težak“ (Slika 71., 72. i 73.).

Slika 71., 72. i 73. Proces izrade.

Isti dječak potom izrađuje „kvadrat“, a kasnije kvadrat postaje „karta koja nam pokazuje put“ (*Slika 74. i 75.*).

Slika 74. i 75. Proces izrade; „Kvadrat“, „Karta koja nam pokazuje put“.

Djevojčica A. (6 godina): „Ovo je neki vijenac. Nisam mogla misliti šta bi mogla napraviti sa svojim materijalima, jer mi se spava, pa sam smislila ovaj vijenac“ (*Slika 76.*).

Slika 76. „Neki vijenac“.

A. V. (6 i pol godina): „Ja ću uskoro imati rođendan i ići ću u školu. Napravio sam si tortu za rođendan“ (*Slika 77. i 78.*).

Slika 77. i 78. „Torta za rođendan.“

Prikaz ljudskog lika

Prikaz ljudskog lika nezaobilazan je motiv u dječjem likovnom stvaralaštvu, a takav prikaz od prirodnih materijala za djecu predstavlja izazov. Djevojčice I. M. i H. (6 godina) odlučuju izraditi lice od češera. Lica nazivaju „sretna vjeverica“. I. M.: „Teta ovdje sam ja napravila sretnu vjevericu. Ona ima oči i šešir jer joj je vruće jako“. Za isti rad djevojčica H. govori: „To je lice od mame. A ovo tu su joj mali obrašci i sretna je jako jer se smije“ (*Slika 79. i 80.*).

Slika 79. i 80. „Sretna vjeverica“, „Lice od mame“.

Sljedećeg dana, djevojčica I. M. (6 godina), koja je radila „sretnu vjevericu“ dolazi do ideju da napravi „Sestru Prirodu“. Poziva djevojčicu M. K. (5 godina i 8 mjeseci) da joj se pridruži te joj govori svoju ideju. Zatim, M. K. savjetuje: „Moramo ju što bolje napraviti od svih raznih materijala koje smo skupili“.

Slika 81., 82. i 83. Proces izrade „Sestra Priroda“.

Dječji razgovor tijekom izrade „Sestre Prirode“:

M. K.: „A što je sestra Priroda ćelava?“

I. M. (6 godina): „Sad ću ja to riješiti, znam što joj može biti kosa“. Djevojčica I. M. (6 godina) donosi lišće i radi kosu (*Slika 84. i 85.*).

Slika 84. i 85. Proces stavljanja kose od lišća.

Slika 86. Dječje umjetničko djelo „Sestra Priroda“.

Ravnoteža i mobil

Od prirodnih materijala djeca mogu izrađivati trodimenzionalne skulpture i mobile i tako istraživati odnose veličina, volumen, prostor, ravnotežu, oblik i teksturu. Za istraživanje ravnoteže djeca su izrađivali „okvir za slikanje“ (*Slika 87.*). Prvotno su postavili jednu manju granu, a zatim veću, na to konac s lišćem, a zatim su zaključili da lišće klizi prema dolje, prema manjoj grani. Nakon toga su manju granu zamijenili za veću. Provlačili su konac kroz lišće te ga pokušavali ravnomjerno rasporediti kako bi svuda bilo podjednako listova (*Slika 88.*). Nakon što su napravili okvir za slikanje odlučili su napraviti „jedan konac koji visi s lišćem“ (mobil), jer će onda moći promatrati „kako vjetar puše“ (*Slika 89.*).

Slika 87., 88. i 89. Proces istraživanja ravnoteže; izrada okvira za slikanje i mobila.

Slika 90. i 91. Gotov dječji uradak „Okvir za slikanje“ i mobil („Jedan konac koji visi s lišćem“).

Istraživanje teksture prikupljenih materijala i oblikovanje gline (reljef)

Istraživali smo teksturu prikupljenih materijala i uz pomoć istih na glini izrađivali reljefe. Dio aktivnosti proveden je u prirodnom okruženju, a dio je proveden u prostorijama vrtića zbog vremenskih neprilika. Pred djecu smo postavili problemsku situaciju – *Kakvo umjetničko djelo možemo izraditi od prikupljenih materijala i gline?* Počeli smo stvarati radove koristeći prirodne materijale i oblikujući razne posude i vaze ukrašene cvijećem i lišćem (Slika 92. i 93.).

Slika 92. i 93. Problemska situacija – *Kakvo umjetničko djelo možemo izraditi od prikupljenih materijala i gline?*

Prilikom izrade umjetničkih djela djeca komentiraju sljedeće:

M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Kamen je tvrd, ali je i gladak isto“.

I. M. (6 godina): „Glina je sada mekana, kada ju osušimo bit će tvrda isto kao i kamen“.

A. (6 godina): „Teta ja volim gledati što rade M. i I. jer ja nemam ideje neke kako mogu napraviti nešto lijepo. Moje nije tako lijepo kao njihovo“.

I. M. (6 godina): „Svaki rad je lijep na svoj način, nemoj se brinuti i tvoje je lijepo isto“.

Djeca su mijesila glinu i oblikovala razne posude, koje su zatim ukrašavale s listovima i cvijećem. Nastali su prekrasni radovi na koje su djeca bila ponosna. Dva dana su čekali da se radovi osuše, a zatim su iskazali želju da ih ponesu doma: „Ja ću to dati svojoj mami“, „Moj rad će stajati doma na našem stolu, bit će ukras“.

Umjetnički radovi nastali oblikovanjem gline te dječje izjave o radovima

M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Ovo je jedan tanjur koji ima male cvjetice. Na tom tanjuru su male posudice, vaze neke sa svakakvim cvijećem. Ima osam različitih vaza sa svakakvim cvijećem za moju mamu“ (*Slika 94.*).

Slika 94. Tanjur s cvjetićima.

D. S. (6 godina): „Ovdje sam ja napravio jedan tanjur iz kojeg se može jesti i onda se tu dolje na dnu vidi otisak mog prsta kad sam ga stisnuo“ (*Slika 95.*).

Slika 95. D. S. (6 godina): „Tanjur iz kojeg se može jesti“.

Slika 96. H. (4 i pol godine): „Tu je jedna ograda oko jednog jezera. Okolo raste drveće i dolje na dnu jezera plivaju kameni“.

Slika 97. I. M. (6 godina): „Ovo je mašta jer mašta može svašta. Mi radimo sve prirodno jer je priroda najljepša. To su sve stvari iz prirode“.

Po dječjim odgovorima vidljiva je upotreba mašte, jer iako rade s istim materijalima, svaki je dječji uradak jedinstven, a svaki opis nastalog djela je drugačiji, ovisno o dječjoj mašti i načinu reprezentiranja stvarnosti.

Slika 98. i 99. Proces izrade dječjeg dlana: „Moja mala ruka“.

Slika 100. „Srce od prirode“.

Slika 101. L. (6 godina): „Teta ovo sam ja“.

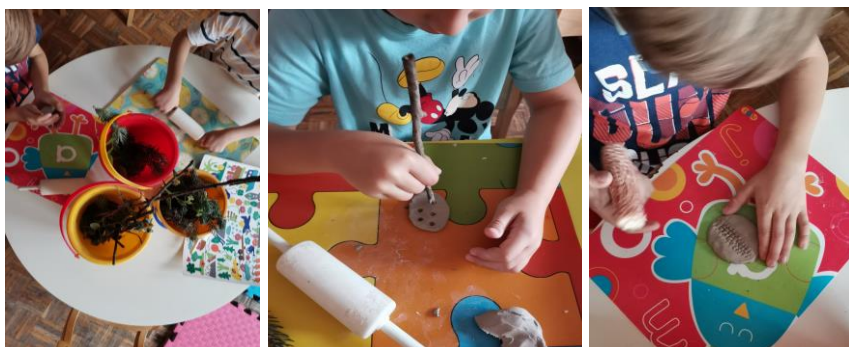
Slika 102. M. K. „Tanjur s listom i rupicama i nekim udubinama“.

Izrada reljefa prirodnim materijalima

Nakon što je krenula kiša prikupljene materijale selimo u prostorije vrtića te nastavljamo aktivnosti u zatvorenome.

Slika 103. i 104. Izrada reljefa s češerom; gotov dječji uradak.

Slika 105., 106. i 107. Proces izrade reljefa.

Slika 108. A. V. (6 godina): „Teta vidi što sam napravio s kukuruzom“.

Slika 109. M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Kameni bor“.

Slika 110. D. S. (6 godina): „Hrapava staza“.

Slika 111. A. V. (6 godina): „Rupice od grane“.

Slika 112. i 113. Proces izrade.

Slika 114. I. M. (6 godina): „Otisak cvijeća“.

Slika 115. I. M. (6 godina): „Grana od bora koja ide u svim smjerovima, u sredinu i lijevo i desno“.

Slika 116. D. S. (6 godina): „Hrapava staza na koju možemo ribati noge“.

Slika 117. M. K. (5 godina i 8 mjeseci): „Razni načini otiska na glini. Tu je cvijet, ovdje je bor i ovo je kukuruz“.

Slika 118. Dječji radovi.

ZAKLJUČAK

Iz teoretskog, ali i iz praktičnog dijela možemo zaključiti da boravak u prirodi zasigurno pozitivno utječe na dijete i na njegov cjelokupni razvoj. Boravak na otvorenom omogućava djetetu povezivanje s prirodom, pruža mu mogućnost istraživanja, a samim time i razvoj spoznaje. Boravak u prirodi pozitivno utječe na dječje zdravlje, ono psihičko, fizičko i emocionalno. Dijete se razvija u socijalnom smislu te istinski uživa u interakciji i suradnji s vršnjacima.

U praktičnom dijelu rada, u trenucima koje smo proveli u prirodi, djeca su spoznavala sebe, svoje mogućnosti, ali i ograničenja, pa su u konačnici postali svjesni sebe i svojih sposobnosti. Istražujući u prirodi djeca su otkrivala razne materijale te su naučiti i spoznali mnoštvo materijala koje mogu koristiti u likovnom izražavanju, a ujedno su naučili o teksturi i svojstvima istih. Mogućnost sakupljanja i korištenja raznih prirodnih materijala potaknulo je dječju maštu i kreativnost, koju je potrebno njegovati i razvijati. U trenucima dok je djetetu potaknuta mašta i dok mu se pruža mogućnost da izrazi svoju kreativnu stranu, ono to uistinu i čini. To se pokazalo u samom procesu rada kao i na gotovim dječjim uradcima. Za vrijeme izrade Land art djela djeca su međusobno komunicirala, pozivala drugu djecu da im se pridruže, dijelili su svoje ideje, mijenjali ih, nadograđivali, prihvaćali sugestije i ideje druge djece.

Na kraju istraživanja zaključili smo da su Land art aktivnosti u prirodnom okruženju i s prirodnim materijalima omogućile djeci aktivno sudjelovanje i slobodno likovno izražavanje i stvaranje. Iako je proces u toj dobi bitniji od finalnog proizvoda, djeca su potaknuta prirodom stvorila mnoštvo jedinstvenih i kreativnih djela te su u svim navedenim aktivnostima istinski uživala. Uspjeli smo potaknuti njihovu kreativnost, razvijati i poticati njihovu maštu, približiti im slobodno likovno izražavanje na drugačiji način (u prirodi i s prirodom), ali ujedno smo među djecom potaknuli i empatiju, veće suradništvo i timski rad te zajedničko postavljanje i rješavanje problemskih situacija. Djeca su pokazala da u svakoj izradi likovnoga djela mogu pronaći problem, ali za isti i mnoga različita rješenja, razvijajući tako svoje divergentno mišljenje.

Land art aktivnosti vraćaju nas u prirodu, na mjesto gdje današnja djeca provode sve manje vremena. Aktivnosti su ih zbližile s onim izvornim i bliskim svakom čovjeku – s prirodom, a upravo to je otvorilo vrata njihove mašte i potaknulo ih na ono što im je također blisko i prijeko potrebno – likovno se izraziti.

LITERATURA

- Arnheim, R. (1981). *Umetnost i vizuelno opažanje*. Beograd: Univerzitet umetnosti.
- Benčić, M. (2020). Pejzažna umjetnost u dječjem vrtiću, *završni rad*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula.
- Brajčić, M. (2020). Land Art u Vrtiću – studija slučaja. *Magistra Iadertina*, 15 (2), 135-151. (datum pristupa: 15. srpnja 2023., <https://hrcak.srce.hr/258702>)
- Bračun Sova, R. (2009). Likovna umetnina v predšolski vzgoji: vzporednice med načeli pedagoškog pristopa RE in spoznanji komunikativne muzejske pedagogike. U: T. Devjak i D. Skubic (ur.), *Izzivi pedagoškega koncepta Reggio Emilia*, 93-102. Ljubljana: PEF.
- Butina, M. (1998). Umetnost v vrtcu, *Likovna vzgoja*, 2 (7-8), 5-10.
- Duh, M., Zupančić, T. (2009). *Sodobna likovna umetnost v kurikulumu vrtca*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za školstvo.
- Duran M. (1995). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Ivančević, R. (2001). *Stilovi razdoblja život 3, Umjetnosti XX. Stoljeća – Udžbenik za IV. Razred gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Jakubin, M. (2003). *Vodič kroz povijest umjetnosti, vremenska lenta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kaplan, H. (2010). *Christo and Jeanne - Claude: On the Making of the Running Fence*. (datum pristupa: 15. srpnja 2023., https://www.fairoobserver.com/region/north_america/rethinking-land-art/)
- Katavić, P. (2019). Organizacija i planiranje odgojitelja za boravak na otvorenom: akcijsko istraživanje, *Školski vjesnik*, 68 (2), 551-572. (datum pristupa: 29. ožujka 2023., <https://hrcak.srce.hr/234971>)
- Louv, R. (2015). *Posljednje dijete u šumi: očuvanje naše djece od poremećaja pomanjkanja prirode*. Lekenik: Ostvarenje.
- Milanović, M., Stričević, I., Maleš, D. i Sekulić-Majurec, A. (2001). *Skrb za dijete i poticanje ranog razvoja djeteta u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Targa.
- Miljak, A. (1996). *Humanistički pristup teoriji i praksi predškolskog odgoja*. Persona: Zagreb.
- Nola, D. (1980). Dijete – igra – stvaralaštvo – umjetnost, *Djeca i svijet*, 81-86. Jugoslavenski festival djeteta.
- Novaković, S. (2015). Preschool teacher's role in the art activities of early and preschool age children. *Croatian Journal of Education*, 1 (1), 153-163. ISSN 1848- 5189.

- Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo: Metodički pristup likovno – umjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*. Zagreb: Alfa.
- Podobnik, U. (2012). Otkriva likovna raziskivanja. U: Č. Frelj, i J. Muhovič (ur.), *Likovno – vizualno. Eseji o likovni in vizualni umetnosti*, 137-150. Ljubljana: PEF.
- Rinaldi, C. (2006). *In Dialogue with Reggio Emilia (Listening, researching and learning)*. London, New York: Routledge.
- Ruhrberg, K., Schneckenburger, M., Fricke, C. i Honnef, K. (2000). *Umjetnost 20. stoljeća*. Zagreb: V. B. Z.
- Slunjski, E. (2011). *Kurikulum ranog odgoja: istraživanje i konstrukcija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Slunjski, E. i sur. (2012). *Izvan okvira: kvalitativni iskoraci u shvaćanju i oblikovanju predškolskog kurikuluma*. Zagreb: Element.
- Šuvaković, M. (2005). *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb: Horetzky.
- Tacol, T. (2003). *Likovno izražanje. Didaktična izhodišća za problemski pouk likovne vzgoje v devetletni osnovni šoli*. Ljubljana: Debra.
- Tavčar, L. (2001). *Otroci, mladostniki in odrasli v galeriji: prirnik za kustose pedagoge, učitelje, vzgojitelje in starše*. Ljubljana: Narodna galerija.
- Thornton, L. i Brunton, P. (2007). *Bringing the Reggio Approach to your Early Years Practice*. London, New York: Routledge.
- Tomšič Čerkez, B. i Podobnik, U. (2015). *Igraj se s črtami. Priročnik za predšolsko likovno ustvarjanje*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba d.d.
- Tomšič Čerkez, B. i Zupančič, D. (2011). *Prostor igre*. Univerzitet u Ljubljani, Pedagoški fakultet, Fakultet za arhitekturu, Ljubljana.
- Turković, V. (2002). Dijalog prirode i kulture kroz likovnu umjetnost, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 11 (4), 317-330. (datum pristupa: 15. srpnja 2023., <https://hrcak.srce.hr/139501>)
- Vrlič, T. (2001). *Likovno-ustvarjalni razvoj otrok v predškolskem obdobju*. Ljubljana: Debora.
- Zlatar i Klišanić (2021). *Prirodno okruženje kao izazov za igru i učenje djece na otvorenom kroz partnerstvo s roditeljima*. (datum pristupa: 29. ožujka 2023., <https://vrticmatijegupca.zagreb.hr/UserDocsImages/Prirodno%20okru%C5%BEenje%20kao%20izazov%20za%20igru%20i%20u%C4%8Denje%20na%20otvorenome%20kroz%20partnerstvo%20s%20roditeljima.pdf>)

- Willoughby, M. (2014). *Outdoor Play Matters: The Benefits of Outdoor Play for Young Children*. (datum pristupa: 15. srpnja 2023., <https://knowledge.barnardos.ie/handle/20.500.13085/238>)
- Winnicott, D. W. (2004). *Igra i stvarnost*. Prosvjeta: Zagreb.

PRILOZI

Prilog 1. Suglasnost za roditelje

Poštovani roditelji!

U svrhu izrade završnog rada studentice preddiplomskog studija za rani i predškolski odgoj i obrazovanje Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marine Čajić Kovačević, provodi se istraživanje na temu „Likovne aktivnosti u prirodnom okruženju – Land art. Cilj istraživanja je promatrati kako prirodno okruženje utječe dječje likovno izražavanje te u kojoj mjeri potiče dječju kreativnost i maštu

Ovim putem molim suglasnost za sudjelovanje Vašeg djeteta u istraživačkim aktivnostima koje će uključivati fotografiranje djece i dječjih radova te videozapise, koji će zatim biti korišteni u svrhu izrade završnog rada. Podaci dobiveni u ovom istraživanju bit će strogo povjerljivi i čuvani. Svi izvještaji nastali na temelju ovog istraživanja koristit će rezultate koji govore o grupi djece ove dobi općenito (nigdje se neće navoditi rezultati pojedinačnog sudionika). Također, Vašoj djeci će se pobliže objasniti svrha istraživanja, odgovoriti na njihova pitanja te će svako dijete moći u svakom trenutku odustati ukoliko to bude željelo.

Hvala na suradnji!

Marina Čajić Kovačević, studentica

SUGLASNOST

Suglasan sam da moje dijete _____

(ime i prezime djeteta) sudjeluje u istraživanju, uz pridržavanje Etičkog kodeksa i uz zaštitu tajnosti podataka.

_____ (potpis roditelja)

_____ (mjesto i datum)

Prilog 2. Popis slika

Web izvori:

Slika 1. „Double negative“, Michael Heizer, (1969-1970),

Izvor: <http://doublenegative.tarasen.net/double-negative>

Slika 2. i Slika 3. „Spiral Jetty“, Robert Smithson, (1970).

Izvor: <https://smarthistory.org/robert-smithson-spiral-jetty/>

<https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty>

Slika 4. „Putujuća ograda“, Christo i Jeanne-Claude, (1976).

Izvor: <https://www.pananti.com/uk/auction-0156-3/running-fence-1972-1976-73285-75102#images-1>

Slika 5. „A Line Made by Walking“, Richard Long, (1967).

Izvor: <https://publicdelivery.org/richard-long-line-made-by-walking/>

Slika 6. „A circle in Ireland“, Richard Long, (1975).

Izvor: <http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/circleireland.html>

Slika 7. „A Line in Japan“, Richard Long, (1979).

Izvor: <https://www.artimage.org.uk/4676/richard-long/a-line-in-japan--1979>

Slika 8. „Krug na Aljasci“, Richard Long, (1977).

Izvor: <http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/alaskacirc.html>

Slika 9. „Six stone circles“, Richard Long, (1981).

Izvor: <http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/sixstone.html>

Slika 10. „Krug od mulja iz rijeke Avon“, Richard Long, (1985).

Izvor: <http://1collection.unblog.fr/2021/01/04/richard-long/>

Slika 11. „Ombre stones“, Andy Goldsworthy.

Izvor: <https://www.livingyourwildcreativity.com/art-gallery-1-mitchell-1>

Slika 12. „Fall Leaves“, Andy Goldsworthy.

Izvor: <https://www.livingyourwildcreativity.com/art-gallery-1-mitchell-1>

Slika 13. „Geology Squares“, Richard Shilling.

Izvor: <https://mymodernmet.com/richard-shilling-land-artist/>

Slika 14. „Construction Balance“, Richard Shilling.

Izvor: <https://mymodernmet.com/richard-shilling-land-artist/>

Slika 15. „Melted Ice Imprint“, Richard Shilling.

Izvor: <https://mymodernmet.com/richard-shilling-land-artist/>

Vlastita arhiva:

Od *Slika 16.* do *Slika 118.*

Prilog 3. Izjava o izvornosti završnog/diplomskog rada

Izjavljujem da je moj završni/diplomski rad izvorni rezultat mog rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(Vlastoručni potpis studenta)